

УДК 312.6/09:78 А.Згорж

АНТОНІН ЗГОРЖ І ЙОГО РОМАН ПРО ЛЮДВІГА ВАН БЕТХОВЕНА

Олена КРУПЕЙ

Львівський національний університет ім. Івана Франка
вул. Університетська, 1, Львів, 79000
Кафедра слов'янської філології

У розвідці висвітлюється один із аспектів взаємодії літератури і музики, а саме зображення життєвих і творчих пошуків Бетховена у романі чеського письменника середини ХХ ст. Антоніна Згоржа “Один проти долі”.

Ключові слова: література, музика, синтез мистецтв, музична естетика, роман-біографія, психологічний аналіз.

Проблема синтезу різних видів мистецтва, зокрема взаємодія літератури і музики була об'єктом дослідження багатьох учених – як літературознавців, так і музикознавців. Різні аспекти цієї теми знайшли відображення у працях І.Франка¹, Б.Реізова², М.Малькова³, В.Андреева⁴ та ін.

Завдання нашої розвідки – висвітлити один із аспектів взаємодії літератури і музики, а саме зображення життєвих і творчих пошуків митця-музиканта, на конкретному матеріалі чеської літератури минулого століття. Серед творів чеських авторів, в яких чітко простежується цей аспект взаємодії, є роман Антоніна Згоржа “Один проти долі”. За жанром це роман-біографія, що дало змогу автору висвітлити взаємодію словесного мистецтва та музики на тлі життєвої і творчої біографії митця.

На зламі ХІХ–ХХ ст. в чеській прозі було небагато творів, у яких автори вдавались до глибокого психологічного аналізу при створенні образів героїв. Здебільшого це були звичайні оповіді без глибокого аналізу внутрішнього світу героя, що вже не могло задовільнити художніх смаків читачів. Необхідно було шукати нові художні засоби, форми і жанри, що і обумовило, зокрема, звернення письменників до світу мистецтва, який вони трактували як особливу сферу духовної діяльності людини,⁵ в якій намагались віднайти позитивні ідеали. У своїх пошуках вони звертались до фольклору, до матеріалів з життя художників, артистів, музикантів – людей, обдарованість яких не завжди належно оцінювалась сучасниками. Важливе місце в таких творах займали музичні сюжети, для яких відводилась особлива естетична роль, порівняно з класичною літературою минулого⁶. Характерними рисами чеського красного письменства початку ХХ ст. був посилений інтерес до національного фольклору, дещо ідеалізоване – в дусі Сметани і “будителів” – оспівування рідної землі, мистецтва свого народу, його історії і традицій, як приклад – п'єса А.Ірасека “Ліхтар” та одноіменна опера

¹ Франко І. Твори. У 50-ти т. Київ, 1976–1986. Т.31. С.45–119.

² Реізов Б. Музыка в эстетике и творчестве Стендаля // Литература и музыка. Ленинград, 1975.

³ Мальков М. Музыкальные аспекты творчества Я. Ивашкевича // Литература и музыка. Ленинград, 1975.

⁴ Андреев В. Музыкальные сюжеты в болгарской прозе ХХ ст. // Литература и музыка. Ленинград, 1975.

⁵ Шевчук В. Новітній чеський роман. Київ, 1983.

⁶ Див. Полякова Л. Чешская и словацкая опера ХХ века. Кн.1. Москва, 1978.

В.Новака, “Дідів заповіт” А.Гейдука та опера В.Новака на цей сюжет або “Засіб Макропулоса” К.Чапека і опера на сюжет цієї п’єси Л.Яначека та ін.⁷

Деякі літератори (і це добре простежується в чеській літературі) звертаються до музики, щоб осмислити своє власне мистецтво, збільшити його пізнавальні й емоційні можливості і створити нові жанри, строфіку, метрику, подібні до тих, які віддавна існують у музиці (Вацлав Ербен, Вера Адлова, Їржі Берковец). У ряді випадків музика допомагає авторам трансформувати вже сталі жанри, створювати певний синтез обох мистецтв, щоб посилити дію драми, комедії, сатири (Георг Р. Марек, Ян Рейжек, Франтішек Кожік).

Дослідники літературного процесу Чехії часто відзначають, що важливе місце у чеській літературі першої половини ХХ ст. посідають твори, написані з використанням документальних матеріалів. Йдеться про такий популярний жанр, як історико-біографічний роман⁸. Біографії несуть заряд великої сили, оскільки на прикладах конкретного життя показують шлях, яким повинна йти людина, як вона має жити і за що боротися. Зазвичай великий музикант – це людина глибоко мисляча, людина, що несе у світ нові ідеї і виражає своє світовідчуття не лише засобами музики, а й словесно – у статтях, листах, промовах. У цьому різнобічному освітленні в літературі рельєфно, на весь зріст постають неповторні індивідуальності – Моцарт і Бетховен, Шопен і Ліст, Сметана і Дворжак, Яначек і Чайковський, Лисенко та Стеценко.

Цікавим та колоритним у цьому плані є роман чеського письменника Антоніна Згоржа “Один проти долі” (1962) про життя і творчість видатного німецького композитора Людвіга ван Бетховена. В чеському літературознавстві цей твір не дістав належної оцінки. Не виявлено у пресі відгуків та рецензій на нього, хоча він однозначно привернув увагу читача, причому як у Чехії, так і за її межами. Позитивну оцінку роману містить стаття Станіслава Белзи, якою відкривається російський переклад цього твору. Творчість Антоніна Згоржа мало відома читацькому загалу України, тому наведемо деякі факти з його творчої біографії⁹. Антонін Згорж (1896–1965) – чеський прозаїк, був за професією вчителем і редактором дитячих журналів “Brouček” (1945–1949) та “Vlašťovička” (1939–1942; 1945–1949), на сторінках яких друкував популярні серед молоді казки та легенди.

У чеську літературу Згорж увійшов передовсім як автор історико-біографічних романів, які відзначаються вишуканістю літературного стилю. Для його творчості характерні белетристичні форми біографій відомих митців і письменників, через які він доводить до читача цікаві факти минувшини, виховує юнацтво на взірцях активної життєвої позиції героїв.

Історико-біографічні романи А.Згоржа присвячені Бетховену, Лінкольну, молодій Немцевій. Автор використовує в них багатий історичний матеріал, поєднуючи документальність з мистецьким домислом. Важливою рисою творів А.Згоржа є динамічність у передачі подій, а також глибоке і переконливе розкриття образів героїв через особистісні риси їх характеру. Водночас Згорж дбав про те, щоб його романи були цікавими, легко читалися. У своїх творах він робить наголос на тих подіях, які б допомагали формуванню у молодого читача, якому ці твори і були адресовані в першу чергу, високих моральних ідеалів, виховували у нього наполегливість, силу духу, любов до рідної землі.

У 1962 р. У Празі був опублікований роман Антоніна Згоржа під красномовним заголовком “Один проти долі” (“Sam proti osudu”), в якому відтворене сповнене драматизму життя великого композитора Бетховена. Цей твір є літературним життєписом, багатим як на реальні картини та важливі епізоди творчості композитора, так і на деталі, які є художнім уявленням автора, що роблять образ героя, його творчу

⁷ Полякова Л. Чешская и словацкая опера XX века. Кн. 1.

⁸ Зарицький О. Історія та біографія. Київ, 1989.

⁹ Chaloupka O., Voráček J. Kontury české literatury pro děti a mládež (od začátku 19. století po současnost). Praha, 1984.

працю ще більш виразними і захоплюючими. У романі перед читачем розгортається широке історичне полотно напередодні та під час революції у Франції, а також часів наполеонівських воєн. Автор чітко передає атмосферу і настрої сучасної композиторів епохи. Важливе місце у романі посідає музично-тематичний аналіз творів композитора, а також питання музично-естетичного впливу на особистість, об'єктом і суб'єктом якого був Людвіг ван Бетховен. Отже, в романі широко представлений музичний пласт, тісно пов'язаний з літературним текстом.

“Один проти долі” цікавий також своїми літературними знахідками, досконалістю стилю, тонким психологізмом. Навіть у спеціальних працях про Бетховена мало йдеться про те, як формувався його характер, як розвивались почуття та інтелект цієї дивовижної людини. У більшості художніх творів, присвячених композитору, його образ постає перед читачем у той відтинок часу, коли вже сформувався талант великого маестро. На відміну від них, у романі Згоржа розповідь про музиканта починається з його дитячих років, коли під впливом сім'ї – Іоганна та Магдалени ван Бетховен, братів Людвіга – Карла і Іоганна, а також його педагогів, вчителів-наставників К.Г.Нефе, Й.Гайдна, В.А.Моцарта лише закладались основи його музичної майстерності. Саме в ці роки він формувся як національно свідомою особистістю, складався національний характер його майбутньої творчості. Глибоке проникнення А.Згоржа в дух епохи Бетховена, знання багатьох суттєвих, хоча, здавалось би, другорядних деталей тодішнього побуту, художня інтуїція чеського письменника дали йому змогу з дивовижною пластичністю і повнотою *відтворити творчі і духовні пошуки композитора*.

У біографії письменника немає згадки про те, чи був він музикантом мав музичну освіту. Однак художній текст дає нам підстави стверджувати, що автор *професійно* змальовує епізоди життя Бетховена, пов'язані з його *музичною творчістю*. А.Згорж глибоко проникає у процес творчості великого митця, співіснує, співпереживає з ним, проявляючи при цьому високий професіоналізм і психологізм: “Він [Бетховен] грав дивовижну мелодію”, – пише А.Згорж про музику композитора, “наповнену болем і надією, твір, який в ці хвилини хвилювання народжувався і тут же помирав. Він не вмів жити інакше, як охоплений горінням...”; або: “думки перенеслися в світ музики, в душі звучав полум'яний наспів, творились його варіації. Їх відлуння буде звучати і в його майбутніх творах...”(с. 142)¹⁰ тощо. Разом з тим А.Згорж наголошує також на захопленні Бетховена поезією, зокрема, творчістю великого його сучасника В.Й.Гете: “Вже давно Бетховена захоплює поезія найвеличнішого з сучасних німецьких письменників Вольфганга Йоганна Гете. Деякі вірші поета невідступно живуть у пам'яті, безперервно звучать у вухах і *вимагають*, щоб їх красу він втілював у музиці.

Зараз Бетховен сидить над одним з найулюбленіших. Він закінчує музику на “Пісню Міньйони”... “Міньйона сумує за рідним краєм, де життя її було безтурботним і спокійним, і Бетховен вкладає в цю мелодію свій власний сум...”(с. 260). Письменник підводить читача до думки, що література була важливою ланкою музичної творчості композитора. В цьому плані цікавою і навіть повчальною в романі є історія написання одного із найвідоміших творів Бетховена – Дев'ятої симфонії. А.Згорж підкреслює ті високі вимоги, які ставить перед собою композитор, змальовує, з яким розумінням він працює з текстами, показує усвідомлення відповідальності композитора перед сучасними та прийдешніми поколіннями, для яких він творив свою музику, в якій кожна нота, кожен звук сповнені творчим горінням і злиті воедино з художнім словом Шіллера.

“По суті, ця дивна симфонія, – пише А.Згорж, – визривала в його душі впродовж цілого життя. Кожен рік в його житті ніби давав новий пагін майбутнього твору. “Ода до радості” Шіллера захопила його ще в Бонні двадцятилітнім юнаком. Але він відчував тоді, що ще не дозрів для її розуміння.

¹⁰ *Zhoř A. Sám proti osudu. Praha, 1962* (Усі цитати подаються за цим виданням).

З кожним твором він ніби піднімався на вищий щабель, і ось настала мить, і він відчув, що наблизився до вершини, і тоді його совість сказала йому: “Настав час! Збери всі свої сили і вдар молотом по наковальні! Покажи, що ти можеш створити... Дев’ятою симфонією він сьогодні стане перед світом з оголеною душею. Ця симфонія – підсумок його життя, його пристрастей, хвилювань і радощів” (с. 340). Автор зазначає, що це усвідомлення хвилює композитора. Це почуття великого музиканта А.Згорж передає патетичним акордом: “До тисяч і мільйонів знедолених йшов його підбадьорюючий заклик: “Не падайте духом люди! І я не корився, хоч переносив тягарі, здавалося, непосильні для людини. Дев’ята симфонія – це мій заклик до мужності!”(с. 340).

Щирістю, емоційністю, філософською глибиною і масштабністю роман Антоніна Згоржа зближається з музичним твором.

Для А.Згоржа властивий потяг до вічних тем мистецтва, які надихали художників різних часів і народів. Письменник не намагався штучно створювати драматичні ситуації, навпаки, використовуючи факти, відомі з літератури чи історії, він доводить, що поведінка людей у різних життєвих ситуаціях, їх думки, почуття, психологічні реакції можуть бути по-різному інтерпретовані залежно від авторської концепції людини. А.Згорж, беручи реальні, іноді загальновідомі факти з життя Л. ван Бетховена, по своєму їх висвітлює, додумує і пояснює.

У літературі є низка творів, присвячених Людвігу ван Бетховену, і кожен з авторів своєрідно “переспівує” незвичайну долю митця. Аналогічний прийом часто спостерігається в музиці, коли композитори представляють твори, написані на один і той же сюжет чи текст, – наприклад, романси Е.Гріга, С.Рахманінова, М.Лисенка (“У мене був коханий рідний край”), М.Карловича на вірш Гейне “Сон” чи “Пісня Міньйони”, в якій слова Гете були покладені на музику Бетховеном, Шубертом, Тома, Мюнюшко, Вольфом, Чайковським та іншими композиторами¹¹, і кожен з них, входячи у світову мистецьку скарбницю, звучить самотньо, особливо, колоритно, що пов’язано зі сприйняттям літературного твору кожним із композиторів. Натомість, роман Антоніна Згоржа, який є яскравим зразком сприйняття літературом музичного мистецтва, може прикладом тієї форми взаємодії словесного мистецтва і музики, яка відображена в чеському історико-біографічному романі.

ANTONIN ZHORZH AND HIS NOVEL ABOUT LUDVIG VAN BEETHOVEN

Olena KRUPHEY

L'viv Ivan Franko National University
1, Universytets'ka Str., L'viv, 79000
The Chair of Slavonic Philology

The purpose of this research is to study the synthesis of literature and music on the basis of Czech literature, and to present the life and creative work of Beethoven in the novel by Antonin Zhorzh “Alone against Fate”.

Key words: literature, music, synthesis of arts, musical aesthetics, novel-biography, psychological analysis.

Стаття надійшла до редколегії 04.02.03.
Прийнята до друку 27.03.03.

¹¹ Ступель О., Пилинський М. Образи світової поезії в музиці. Київ, 1971.